Till tolkningen av Rölundastenen (U 670)

Henrik Williams (Uppsala University)

Abstract
The rune-stone U 670 is badly damaged, and was when it first was recorded in the 1600s. Its inscription was read by Elias Wessén as follows: **...--n : -...s... eftiʀ : ɑist : sun : sin : kus nɑ-...**. This may be interpreted in Runic Swedish and translated as: ... *æftiʀ Æist, sun sinn* ..., "... (this stone) in memory of Æistr, his son ...". Wessén suggests that the final six runes may represent a prayer, beginning *Guðs nāð(iʀ)* ..."The grace of God ...". This short notice shows that no such prayer could be expected on a Viking Age rune-stone. Instead, the author interprets this runic sequence as yet another epithet of the deceased: *Kūss ne[fa]*(?) "the nephew(?) of Kūss". The name *Kūss* 'hunch(back)' written **kus** is known from three other rune-stones (U 380, U 640, and U 648), all within 30 kilometers of U 670, and all of which quite possibly refer to the same man.

Keywords: Runic inscriptions, Viking Age, personal names, Rölunda, U 670

Runstenen U 670 i Rölunda by, Häggeby sn, Håbo hd, ser kanske inte så mycket ut för världen. Bara 1,45 m hög och med starkt flagrande yta är "Större delen av ristningen ... förstörd, särskilt nedtill och på v[änstra] sidan" enligt Elias Wessén (i *SRI*, 8: 158). Den idag således fragmentariska ristningen har dock en gång varit mer imponerande. Wessén skriver vidare: "Den är utförd med fina, smala, jämna streck". Dock kommenterar han alls inte den visserligen likaledes skadade ornamentiken med en "lussekatt" under den portalliknande slingans överdel och den däröver befintliga, mustaschprydda "ansiktsmasken". Särskilt den senare är av betydande intresse vad gäller utformning och symbolik, men det är inte ämnet för denna uppsats. (Hans Christiansson [1959, 156 f.] sätter masken i samband med ornamentiken på Skoklosterstenen, U 678; Per Stille [1999,

Williams, Henrik. "Till tolkningen av Rölundastenen (U 670)."
Futhark: International Journal of Runic Studies 12 (2021, publ. 2022): 157–63.
DOI: 10.33063/diva-491886

© 2022 Henrik Williams (CC BY)

Fig. 1. Runföljden **kusna-...** på runstenen U 670 Rölunda. Foto: Henrik Williams, 2013.

95 not 14] påpekar att U 670 tillhör de sammanlagt nio runstenarna i Uppland med ett människohuvud som motiv.)

U 670 var känd redan på 1600-talet men var då tydligen i lika dåligt skick som idag, troligen på grund av att den enligt uppgift av Aschaneus hade varit ”brukader för dörar, Därföre nötter, och halfparten Borta af Runorna” (citerat efter *SRI*, 8: 158). Enligt Wessén kunde runstenen under 1800-talet inte återfinnas, men 1930 hittades den liggande under ett lager av jord med ristningsytan nedåt. Hans läsning, transkription och översättning lyder:

...--n : -...s... eftiʀ : aist : sun : sin : kus na-...
... *æftiR Æist, sun sinn* ...
”... efter Est, sin son ...”

I de första, fragmentariska runorna ser Wessén (i *SRI*, 8, 159) resterna av ett **stain : þinsa**, vilket skulle tillåta oss att rekonstruera inskriften inledning som ”NN ... denna sten efter Est, sin son ...”. Till läsningen av de avslutande runorna (se fig. 1) antecknar Wessén: ”21 **k** [i **kus**] är icke stunget. Intet sk[iljetecken] finnes efter 23 **s**. 24 **n** har b[i]st[av] endast t[ill] h[öger], men den är tydlig. Övre delen av h[uvud]st[aven] i 25 **a** är borta. B[i]st[aven] är svag, men säker. Därefter finnes övre delen av en h[uvud]st[av], men inga spår av b[i]st[av].”

Runologerna på 1600-talet har nästan samstämmiga läsningar, förutom på en punkt av intresse här: den avslutande runföljden återges av Rhezelius som **kusla-...**, av Aschaneus som **kusoa-...** samt av Hadorph och Leitz som **kusna-...** (citerade efter *SRI*, 8: 159). Vad Wessén inte nämner,

men som framgår av en bild av stenen (*SRI*, 8.2: plansch 34), är att den förmodade **n**-bistaven inte bara är ensidig utan också anmärkningsvärt högt placerad, vilket förklarar såväl Rhezelius' läsning som Hadorph och Leitz'. Det är att märka att inskriftens övriga två **n**-runor i **sun** och **sin** har sina bistavar placerade i normal höjd och att de, liksom för övrigt också de två **a**-runorna, har dubbelsidiga bistavar. Detta skulle öppna för att Rhezelius med sin läsning **kusla-...** kan ha haft rätt. Dock är de två **t**- och de två **u**-runornas bistavar alla ansatta från övre ramlinjen, vilket möjligen är ett indicium på att en **l**-runas bistav också borde ha varit det och att läsningen **n** därför är riktig.

Wessén (i *SRI*, 8: 159) resonerar på följande sätt angående tolkningen av inskriftens avslutning: "21–23 **kus** återger väl snarast gen. *Guðs*, i början av en bön eller välönskan för den dödes själ. I de följande runorna 24–25 **na** väntar man då väl snarast början av ordet *nað* eller (pl.) *naðiʀ* 'nåd'." Den något försiktiga formuleringen förklarar att belägget **kus** återfinns med frågetecken under uppslagsordet *Guð* i registret (*SRI*, 8: 668), medan **na-**... varken återfinns under *nāð* eller, såvitt jag kan finna, någon annanstans.

Om Wesséns förmodan skulle vara riktig får man anta att ett **Guðs nāð*(*iʀ*) måste vara inledningen till en avslutande bön. Att *Guðs* skulle skrivas **kus** är snarast det förväntade, och en tänkbar parallell till en sådan bön som Wessén tänker sig utgörs av G 104D Lye Kyrka *Guðs nāð hān ... stōr* 'Guds nåd den (är) stor' (se Snædal 2002, 166). Thorgunn Snædal daterar dock denna gotländska putsristning till "1400-talet, möjligen äldre", vilket i sig skulle kunna användas som ett kronologiskt motindicium mot att anta denna böns existens i en vikingatida runstensinskrift. Men man kan inte utesluta en sådan böns existens redan så tidigt.

Det finns dock mer konkreta argument för att avvisa tanken på att U 670 avslutas med en bön där inledningsorden skulle vara *Guðs nāð*. I G 104D handlar det om ett isolerat påstående, ingen egentlig bön. I vikingatida inskrifter är alla böner "konkreta", det rör sig om explicita önskemål om att gudomliga personer skall komma till en persons hjälp eller stöd. Huvudordet är regelmässigt ett verb i konjunktiv eller imperativ. Substantivet *nāð* är inte alls belagt även om Lori Olsen (2004, 13, 29 not 31) anför ett exempel på *nāði*, vilket dock skall utgå efter förnyad läsning av Marit Åhlén (2006, 287). En form av verbet *nāða* kan heller knappast komma ifråga som predikat när satsen börjar med *Guðs*. (*Guðs mōðiʀ* [= Maria] eller *Guðs ænglaʀ* står aldrig som ensamt eller ens inledande subjekt i en bön.)

Eftersom det inte verkar möjligt att föreslå en böneformulering som skulle kunna avsluta U 670 finns det anledning att pröva andra tolkningsalternativ.

Den döde sonen har alltså hetat *Æistr* och det som därpå följer kan i vanlig ordning ha syftat på honom, kanske (ytterligare) en släktskapsangivelse av typen 'efter X, sin son,Y:s släkting', liksom i t.ex. U 112 som är rest *æftiʀ Fastvī, mōður sīna, Ōnæms dōttiʀ*. Vi borde då hitta ett namn i genitiv efter *Æist* och därefter ett appellativ. Eftersom **kusna-** (eller **kusla-**) knappast kan utgöra eller vara inledningen till ett ord gör Wessén säkert rätt som delar upp runföljden i två enheter. Det innebär dock att vi måste räkna med att ett skiljetecken saknas här men konsekvent används i resten av inskriften. Enligt Stina Lindqvist (1996, 7) fördelar sig användningen av skiljetecken i Upplands runstensinskrifter på följande sätt: helt utan skiljetecken 1,6 %, skiljetecken mellan varje ord 23,3 %, ett skiljetecken utelämnat 20,8 %, två skiljetecken utelämnade 13,4 %, övriga inskrifter 41,0 %. Enligt Nils Jörgensen (1973, 126 f.) utmärks inskrifter med bara ett utelämnat skiljetecken av att detta vanligtvis sker mellan ett huvudord och dess efterställda bestämning, precis som det skulle vara fallet i U 670, även om detta inte också har skett i frasen **sun : sin**.

Den första runföljden, **kus**, kan läsas precis som den står. Runföljden **kus** är belagd på tre ytterligare runstenar, samtliga i Uppland: U 380 och U 640 (bägge i nominativ) samt U 648 (i ackusativ). I de två senare fallen räknar Wessén (i *SRI*, 8: 84) med att det rör sig om samma namnbärare. Att samma person eller ytterligare en bärare av namnet **kus** skulle nämnas i U 670 vore på grund av det korta avståndet (se nedan) till de nyss nämnda runmonumenten föga förvånande; beläggen på dem har behandlats utförligt av Patrik Larsson (2000). Han drar (s. 19) den övertygande slutsatsen att **kus** mest sannolikt skall tolkas som runsvenska *Kūss*, fvn. *Kúss* 'puckel'. På modern svenska skulle formen vara *Kus*. Larsson (s. 10–12, 18) diskuterar också andra tänkbara tolkningsalternativ som *Guss*, *Gauss* och *Gyss*. Namnet *Kūss* böjs likadant i nominativ och genitiv. I U 670 bör det vara frågan om en genitivform, *Kūss*'.

Frågan är då vad runföljden **na-.../la-...** kan tänkas representera. Bland släktskapsbeteckningar anmäler sig i första hand runsvenska *nefi* 'nevö; brorson, systerson', vilket är belagt i två runnordiska inskrifter, Ög 209 respektive inledningen till Sö 165:

: tusti : risti : stin : eftiʀ · tuka · auk · u·rusta : nefa : sina :
Tosti ræisti stæin æftiʀ Tōka ok Orrusta, nefa sīna.
"Toste reste stenen efter Toke och Oruste, sina brorssöner/systersöner."

kuþrun : raisti : stain : at : hiþin : uaʀ : nafi suais :
Guðrūn ræisti stæin at Heðin, vaʀ nefi Svæins.
”Gudrun reste stenen efter Hidin, var brorsson/systerson till Sven.”

I den senare inskriften är det fråga om samma indirekta relation som jag antar är fallet i U 670, det vill säga stenen restes efter en man som anges vara en annan mans nevö. I Sö 165 skrivs dessutom ordet *nefi* med samma beteckning av rotvokalen som skulle vara fallet i U 670. Skrivningen med **ɑ**-runa för /e/ utgör därför ingen svårighet. Avsaknaden av skiljetecken mellan **kus** och **nɑ-...** är som redan påpekats inte heller något större bekymmer.

Men tolkningen bygger som sagt på att runföljden **nɑ-...** *ne[fa]* (ack.) verkligen inleds med en **n**-runa, vilket har problematiserats ovan; någon släktskapsbeteckning eller annat lämpligt ord som skulle dölja sig bakom en runföljd **lɑ-...** kan jag dock inte på allvar föreslå, även om t.ex. *landmaðr* ’landsman’ eller *løysi* (om skrivet **lausɑ**/**laysɑ**) ’frigiven (träl)’ hypotetiskt sett skulle kunna passa. I det första fallet har vi att göra med en hapax-benämning i dikten på Sö 338 som inte ger anledning att tro att en man skulle vara någon annans *landmaðr*; det bör istället vara en beteckning på en person som (i detta avseende) inte stod i beroendeställning. I fallet *løysi* skulle man behöva laborera med att en förälder till Est skulle ange att sonen var Kus’ frigivne, vilket väl skulle innebära att föräldern själv hade eller hade haft ofri ställning, ett antagande som inte saknar komplikationer. U 670 utmärks som ovan nämnts av vissa högstatusindikatorer som en skicklig ristare och en särpräglad ornamentik, något som kan tala emot tanken på att den skulle ha rests efter en frigiven träl.

I varje fall bör man tänka sig att inskriften kan ha fortsatt med ytterligare ord, även om det kanske inte är alldeles nödvändigt. Om Kus är identisk med namnbäraren i U 640 och U 648 går heller inte att avgöra, det kan varken bevisas eller motbevisas. Men när ett så ovanligt namn förekommer inom ett så begränsat geografiskt område är tanke naturligtvis lockande. De två nämnda runstenarna ”står mindre än en mil från varandra” och U 380 mindre än två mil därifrån (Larsson 2000, 7 f.). Från U 648 till U 670 är det knappt tre kilometer. Om det är samme Kuss som nämns på de tre förstnämnda stenarna kan det tyda på att han var en tillräckligt framstående man för att nämnas som Ests onkel i inskriften på U 670. Om det inte är fråga om samma person visar detta att det runsvenska namnet *Kūss* är koncentrerat till ett begränsat område i södra Uppland.

Av större betydelse är dock inskriften på U 670 som stöd för Patrik Larssons val mellan namntolkningsalternativen *Kūss* och *Guss*/*Gauss*/*Gyss*. Han skriver (2000, 19):

> Det kan konstateras att stungna runor används sparsamt i de tre inskrifterna U 380, U 640 och U 648 – det finns endast ett fall, **eftʀ** *æftiʀ* i U 648 – vilket gör att det inte kan uteslutas att **k**- respektive **u**-runan kan beteckna /g/ respektive /y/. Men just det faktum att namnet bakom runföljden **kus** i samtliga tre belägg ristas utan stungna runor, i tillägg det faktum att en diftong inte någon gång representeras digrafiskt, bör peka mot att runföljden **kus** representerar ett /ku:s:/ i första hand, /gus:/ i andra, men däremot mindre troligt /gys:/ och i sista hand /gaus:/.

I U 670 används stungen runa i **eftiʀ** *æftiʀ* och diftong markeras digrafiskt i **ǽist** *Æist* (ack.). Detta är starka indicier på att runföljden **kus** här skall tolkas som *Kūss* och inte som *Guss*, *Gauss* eller *Gyss*, vilket också stärker Larsson tolkning av den aktuella runföljden i U 380, U 640 och U 648. Om ristaren av U 670 hade velat markera att det rörde sig om ett namn som började med /g/ (eller innehöll diftong) fanns bevisligen de ortografiska medlen för att åstadkomma detta. Att ristaren inte har valt att göra detta är enligt min mening ett avgörande argument för att runföljden **kus** i samtliga fyra inskrifter skall tolkas som mansnamnet *Kūss*, inget annat.

Sammanfattningsvis kan konstateras att jag efter utredningen ovan har kommit fram till att runstenen U 670 Rölunda kan tolkas och översättas på följande sätt:

> … *æftiʀ Æist*, *sun sinn*, *Kūss ne[fa]*(?) …
> "… (denna sten) efter Est, sin son, Kus' brorson/systerson(?) …"

Litteratur

Christiansson, Hans. 1959. *Sydskandinavisk stil: Studier i ornamentiken på de senvikingatida runstenarna*. Uppsala.

G + nr = inskrift publicerad i *Gotlands runinskrifter*, d.v.s. *SRI*, 11–12.

Jörgensen, Niels. 1973. "Skiljetecken i runinskrifter." *Arkiv för nordisk filologi* 88: 118–132.

Larsson, Patrik. 2000. "Ett problematiskt personnamn: Till tolkningen av runföljden **kus** i tre uppländska inskrifter." *Studia anthroponymica Scandinavica* 18: 5–23.

Lindqvist, Stina. 1996. "Att läsa mellan orden: Om användningen av skiljetecken i uppländska runstensinskrifter." B-uppsats (opublicerad), Nusvenska B 2, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Olsen, Lori. 2004. ”Nordens vikingatida runstensböner.” C/D-uppsats (opublicerad), Svenska språket/Nordiska språk, Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.

Snædal, Thorgunn. 2002. *Medan världen vakar: Studier i de gotländska runinskrifternas språk och kronologi*. Runrön, 16. Uppsala.

SRI = *Sveriges runinskrifter*. Olika författare; publicerade av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 14 vol. hittills. Stockholm, 1900 ff.
SRI, 2 = *Östergötlands runinskrifter*, av Erik Brate (1911–18).
SRI, 3 = *Södermanlands runinskrifter*, av Erik Brate och Elias Wessén (1924–36).
SRI, 6–9 = *Upplands runinskrifter*, av Elias Wessén och Sven B. F. Jansson (1940–58).
SRI, 11–12 = *Gotlands runinskrifter*, av Sven B. F. Jansson, Elias Wessén, och Elisabeth Svärdström (1962–78).

Stille, Per. 1999. *Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland: En studie i attribuering*. Runrön, 13. Uppsala.

Sö + nr = inskrift publicerad i *Södermanlands runinskrifter*, d.v.s. *SRI*, 3.

U + nr = inskrift publicerad i *Upplands runinskrifter*, d.v.s. *SRI*, 6–9.

Åhlén, Marit. 2006 ”En nordlig Ingvarsten? Den lilla runstenen vid Attmars kyrka.” *Namn och runor: Uppsalastudier i onomastik och runologi till Lennart Elmevik på 70-årsdagen 2 februari 2006*, red. Lena Peterson, Svante Strandberg och Henrik Williams, 283–288. Namn och samhälle, 17. Uppsala.

Ög + nr = inskrift publicerad i *Östergötlands runinskrifter*, d.v.s. *SRI*, 2.